

Yıl: 1962

IDA 1.

Cilt: X

7

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1962

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ—1963

ÜSTÜVANÎ RİSALESİ

HÜSEYİN YURDAYDIN

Bundan önceki bir yazımızda XVII. yüzyıl Osmanlı Türkiyesinde Kadı-zade Mehmed Efendi'den sonra onun temsil ettiği mutaassıp dinî ceryanı devam ettiren mücadeleci vaizler arasında önemli bir yeri bulunan Üstüvanî Mehmed Efendi üzerinde de kısaca durmuştuk (1). Orada da belirtildiği üzere Şamlı olan Mehmet Efendi, İstanbul'a gelmiş, Ayasofya Camii'nde direk dibinde oturup direğe yaslanarak va'zettği için "Üstüvanî" lâkabiyle şöhret kazanmıştı. Vaazlarına muntazam bir şekilde devam eden saray baltacı ve bostancuları yoluyla saraya nüfuz imkânını bulan Üstüvanî, padişah hocası Reyhan Efendi'nin de himayesini görmüş, böylece *Padişah Şeyhi* ünvanı ile İstanbul'da ün kazanmıştı. Bu sıralarda Şeyh Veli, Çavuşoğlu ve Köse Mehmed gibi diğer bazı mutaassıp vaizler de aynı şekilde, hususiyle tasavvuf ehlini hedef tutan vaazlarına devam ediyorlardı. Bu vaizlerle tasavvuf ehli arasında o zamana kadarki fikir mücadelesi, Melek Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı zamanında fi'îlî bir safhaya intikal etmiş, saraydan gördükleri himayeye de güvenmekte olan Kadı-zadeliler, İstanbuldaki tekkeleri basmaya, dervişleri dağıtmaya başlamışlardır. Sadrazamın aczinden de faydalanma yoluna giren Kadı-zadeliler, diğer tekkeleri de basmağa kârar vermişler; bu hal, zamanla devlet işlerine müdahale şeklini alarak Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığına kadar devam etmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam oluşunun sekizinci Cuma günü Fatih camii'nde Cuma namazı esnasında müezzinler nât-ı şerif okurlarken nât-ı şerifin bu şekilde makamla okunmasını bid'at kabul eden Kadı-zadelilerden bir grup, bunun makamla okunmasını menetmek istemişlerdir. Biraz sonra da tarikat erbabına taarruza, tekkeleri yıkmağa, taş ve topraklarını denize dökmeğe; sokaklarda rastladıkların derviş ve şeyhlere *tecdid-i iman* teklif edip kabul etmeyenleri öldürmeye başlamışlardır. Daha sonra padişaha giderek bütün bid'atleri kaldırmak için izin istemişler, selâtin camilerinin birer minaresini bırakıp diğerlerini yıkmak, peygamber zamanından sonra ihdas olunan her şeyi ortadan kaldırmak istiyerek; âleme, kendi zihniyetlerine uygun yeni bir nizam vermeye kalkmışlardır. Kendilerine mani olmak isteyenlere silâhla karşı koymaya karar vererek Fatih camii avlusunda toplanmak üzere taraftarlarına haber göndermişlerdir. Bu durumu öğrenen sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, hareketin elebaşlarına haber göndermiş, nasihatle bulunmuş fakat sözü dinlenmemiştir. Bu durum karşısında Köprülü, "ulema"yı huzuruna çağırılmış ve onların, Kadı-zadelilerin görüşleri hakkında ne düşündüklerini öğrenmek istemiştir. "Ülema", Kadı-zadelilerin iddialarının batıl olduğunu, fitne çıkarıcıların cezalandırılmasının caiz bulunduğunu söylemiş; Köprülü de durumu padişaha arz etmiş ve hadise çıkarıcıların katilleri hususunda emir almıştır. Köprülü bu emri almasına rağmen öldürme tarafına gitmemiş, hareketin bu kadar büyümesinde devamlı vaazleri ile başlıca rolü oynamış bulunan devrin üç ünlü vaizi Üstüvanî Mehmed Efendi, Türk Ahmed, ve Divane Mustafa'yı 1066/1656 yılında Kıbrıs'a sürerek olayı önlemiş; dolayısıyla tekkeleri ve şeyhleri bunların elinden kurtarmıştır (2).

1) Bak. Hüseyin Yurdaydın, *Türkiyenin Dinî Tarihine Umumi Bir Bakış*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX (1961), ss. 109-120.

2) Üstüvanî'nin künyesi şöyledir: Mehmed b. Ahmed b. Mehmed el-Şamî. Şam'da 1017/1608 yılında doğmuş olan Üstüvanî, Kıbrıs'tan daha sonra gene Şam'a giderek 1072/1661'de orada ölmüştür. Bak. *Hediyetu'l-Arifin Esma'u'l-Müellifin ve'l-Musannifin*, II, 289; M.Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 173. Aynı zamanda bak. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, I. Kısım, 368 vdd.

Bu yazımızda üzerinde duracağımız risale, işte bu vaizlerin en ünlülerinden biri olan Üstüvanî Mehmed Efendi'nin vaazlarını içine almaktadır. Eser, üstadın konuşmalarının bir öğrencisi tarafından kaydedilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Risalenin incelemiş bulunduğumuz yazması, Viyana Millî Kütüphanesinde (Nat. Bibl., Cod. Mixt. 1189) bulunmaktadır (3). Hocasının düşüncelerini, türlü meseleler hakkındaki görüşlerini onun ağzından çıktığı gibi kaydetmiş olan öğrencisi, maalesef kendi adını vermemektedir. Bu risaleyi de, bazı din kardeşlerinin, "ihvan-ı ahiret salihîn" in ricaları üzerine yazmıştır. Kendisinden "Üstadım" diyerek bahsettiği Üstüvanî'yi "*Sultanü'l-Va'izin*" olarak takdim etmektedir. Onun bu konu ile ilgili sözleri aynen şöyledir:

"...Bu 'abd-i zaife fazl idüb (rabbu'l-alemîn) ulema-i dînden ve fuzela-i dehrden kîdvetü'l-'arîfîn mefhar-i ehli's-sünne ve'l-cema'a sultanü'l-va'izin kami'ül-fesekatî'l-fecere el-bagiyetî'l-mübtede'in nakil-i kitabullah amil-i sünnet-i Resulillah üstadım Üstüvanî Mehmed Efendi mu'in-i din huzur-ı şerifinde ahz u zaptettiğim hüküm-i mübîn-i iman ve İslâma, vuzu'u namaza müteallik mesail-i din olanlardan bazı ihvan-ı ahiret salihîn tahririni iltimas etmeleriyle 'âmîlin suallerine icabet makûl gördü. 'Âkilîn bizi ve üstadımızı hayr ile yad ide. Fazılîn faidesi müminine 'âm olduğün yakîn şüru' olundu. Tahririn müyesser ide hakdan. Amin..."

Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere, Üstüvanî'nin bir öğrencisi, "vaizlerin sultanı" olarak takdim ettiği üstadının "huzur-ı şerifinde ahz u zaptettiği" "...hüküm-i mübîn-i iman ve İslâma, vuzu' u namaza müteallik mesail-i din"i, bazı dostlarının ricası ile yazmaya karar vermiştir. Allahın bu işi müyesser kılması temennisini bir nevi giriş mahiyetinde şu sözler takip etmektedir:

"Evvelâ malûm olsun ki ey talib-i ahiret olan ihvan-ı mûmînîn, iptida mükellef üzerine farz-ı ayındür, cenab-ı barî tevhid edüb birlemek. Pes imdi her kişiye farz-ı ayındür, er olsun, avret olsun, ilm öğrenmek fi'l-hal lâzımdır. Olan ibadat ve taatin ahvalini bilmek, farz-ı ayındür. İptida itikadını bilmek lâzım. Zira 'ibadatın sıhhati, itikadın sıhhatine mevkuftur. Bir kimse itikadını bilmesey, ve kelime-i şehadetin manay-ı şerifin bilüb mazmununa dili ile ikrar ve kalbi ile tasdik idüb bilmesey indellah ol mümin değildir demişler. Ahiretde zerre kadar faydası yoktur, ancak dünyada cizyeden kurtulmuş olur. İmdi bu mesabede olan adam bin yıl namaz kılsa ve bin yıl oruç tutsa mahşer gününde zerre kadar faydası yoktur" (varak 2b).

Bu sözleri kitabın mahiyeti ile ilgili şu sözler takip etmektedir: "Bu kitab-ı müstetab'da olan mesail-i şerife doksan altı pare kitaptan cem olmuştur. Cem eyliyenin ve üstadının ve

3) Bu nüsha orta büyüklükte 101 varaktır. Varaklar yaldız cedvellidir. Nesihle yazılmış oldukça muahhar- dır. Varak 101b'de bulunan kayıtdan 15 Şevval 1242/13 Nisan 1827 tarihinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bu eserin diğer bir yazma nüshası da, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüsha 9115 nu. da kayıtlı bir mecmuanın ilk eserini teşkil etmektedir. Fakat bu nüsha eksiktir. Viyana nüshasının 69b-71b varakları arasında bulunan "niyet" ve "müfsid" bahsi, İlahiyat Fakültesi nüshasının 71b-72a varakları arasında bulunmakta. bundan sonra Viyana nüshasında bulunan 15 bab atlanarak doğrudan doğruya eserin son bahsi olan "hayz" ve "nifas" bab'ına geçilmektedir. Böylece Üstüvanî'nin Tasavvuf ehli hakkındaki düşüncelerini öğrendiğimiz "devr", "raks" ve "teganni" meseleleri üzerinde duran babının İlahiyat Fakültesi nüshasında bulunmadığı görülmektedir. Bununla beraber bu eksik nüshada "hayz" ve "nifas" bahsi, Viyana nüshası gibi bir müddet sonra birdenbire kesilmekte, bu nüshanın bu bakımdan tamam olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça yıpranmış olan bu yazmada istinsah tarihi ve müstensih ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yazı basıma verildiği sırada İlahiyat Fakültesi Kütüphanesine rahmetli İbrahim Hilmi Tolloğlu'nun armağan ettiği kitaplar arasında "Evahir-i Zî'l-kade 1179/Mayıs başları 1766 tarihli-tam fakat içinde atlamalar olan bir nüsha daha tesbit edilmiş- tir. Bu vesile ile bu nüshaları bize haber veren asistan Esad Coşan ve Kitaphk Müdürü İhsan İnan'a teşekkür ederim. Bu eserin TSMK (Emanet Hazinesi 803) ndeki nüshası için bak. F. E. K a r a t a y, *Tapkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, I, s.92.

kitab ile amel eyliyenin Allahu ta'alâ cümle ümmet-i Muhammed ile şer'-i şerîfden ayırmaya ve akübetin hayrelyiye ve rızay-ı şerîfine muvafık ameller müyesser eyliye; ahir nefesde hüsn-i hatime ile hesapsız cennete giren kullarından eyliye, âmin" (v. 2b).

Bundan sonra asıl konuya girilmektedir. İlkın iman ve İslâm'ın şartları açıklanmakta (varak 5b), daha sonra bablar halinde türlü dinî meseleler hakkında bilgi verilmektedir. Eserin içine aldığı konular hakkında topluca bir fikir vermek üzere bu babları sırasıyle yazıyoruz:

Bab: Taharete müteallik meseleler beyanındadır	(5b-6a).
Bu bab İstinca'nın sünneti beyanındadır	(6a).
Bu bab İstinca'nın âdâbı beyanındadır	(6a-6b).
Bu bab İstinca'nın mekruhları beyanındadır	(6b-7a).
Bu bab Gusl'ün mucipleri beyanındadır.	(7a-7b).
Bu bab Gusl'ün farzları beyanındadır	(7b-8b).
Bu bab Gusl'ün sünnetleri beyanındadır	(8b-9a).
Bu bab Gusl'ün haramı ve mekruhu beyanındadır	(9a-9b).
Bu bab Abdest'in şürutu beyanındadır	(9b-10a).
Bu bab Abdest'in farzları beyanındadır	(10a)
Bu bab Abdest'in sünnetleri beyanındadır	(10a-10b).
Bu bab Misvak'ın faideleri beyanındadır	(11a).
Bu bab Abdest'in müstehapları beyanındadır	(11b-12a).
Bu bab Abdest'in mekruhları beyanındadır	(12a-12b).
Bu bab Abdest'in müfsidleri beyanındadır	(12b-14a).
Bu bab Abdest'in kısımları beyanındadır	(14a-15a).
Bu bab Camiye girmenin âdâbı beyanındadır	(15a-15b).
Bu bab namazların farzları beyanındadır	(15b-16a).
Bu bab Ta'dil ül-Erkan beyanındadır	(16a-17b).
Bu bab Namazın vacipleri beyanındadır	(17b-18b).
Bu bab dahi Namazın sünnetleri beyanındadır	(18b-20a).
Bu bab dahi Namazın müstehapları beyanındadır	(20a-22a).
Bu bab Namazın mekruhları beyanındadır	(22b-28b).
Bu bab Namazın mubahati beyanındadır	(28b-32b).
Bu bab Cum'a'nın âdâbı beyanındadır	(32b-35b).
Bu bab dahi Bayram namazına müteallik meseleler beyanındadır	(35b-37b).
Bu bab dahi Vitr namazına müteallik olan meseleler beyanındadır	(37b-39a).
Bu bab dahi Namaz'ı vaktile kılanlara beş türlü fayda vardır ve kazaya koyanlara onbeş türlü zararı vardır, onların beyanındadır	(39a-41a).
Bu bab dahi İmam'a müteallik olan meseleler beyanındadır	(41a-44b).
Bu bab dahi Uyanlara müteallik olan meseleler beyanındadır	(44b-48a).
Bu bab dahi Secde-i Sehve müteallik olan meseleler beyanındadır	(48a-51b).
Bu bab dahi Ezan'a müteallik meseleler beyanındadır	(51b-52a).
Bu bab dahi Cema'atle kılmakta ülemanın ihtilâfı beyanındadır	(52a-53b).
Bu bab dahi dört rek'at namazda kırk vacip vardır, anın beyanındadır	(53b-54b).
Bu bab Oruc'un beyanındadır	(54b-57a).
Zekât'ın şartı altıdır	(57a-57b).
Zekât altı şeyden verilir	(57b-58b).
Bab: Hacc'ın vacipleri yirmidir	(58b-59a).
Bu bab Sadaka-i Fıtr beyan ıder	(59a-61b).

- Bu bab Abdest'e ve Mesh'e müteallik olan meseleler beyanındadır (62a-66a).
 Bu bab dahi vakitlerin ve vakt-i kerahetin beyan ider (66a-68a).
 Bu bab dahi Teyemmüme müteallik olan meseleler beyanındadır (68b-69b).
 Bu bab dahi Niyete ve Müfside müteallik olan meseleler beyanındadır (69b-71b)
 Bu bab dahi Sünnet-i Müekke olan namazlara müteallik olan meseleler beyanındadır (71b-73b).
 Bu bab dahi Misafir'e müteallik meseleler beyanındadır (73b-76a).
 Bu bab dahi Sahib-i Övr'e müteallik olan meseleler beyanındadır (76a-77b).
 Bu bab dahi Kazaya kalmış namazların meseleleri beyanındadır (77b-79b).
 Bu bab dahi Gusl'e müteallik olan meseleler beyanındadır (79b).
 Bu bab dahi Namazı ifsad etmeyen meseleler beyanındadır (79b-80b).
 Bu bab dahi Secde-i Seh' lâzım olmıyan ve secde ayeti meseleleri beyanındadır (80b-81b).
 Bu bab dahi Mesa'il-i şetta ve vacibin ilmını bilmek vaciptir ve sünnetin ilmını bilmek sünnettir ve müstehab'ın ilmını bilmek müstehabdır (82a-84a).
 Bu bab dahi Namaz içinde uykuya müteallik olan meseleler beyanındadır (84a-85b)
 Bu bab dahi Meyyit Namazı'na müteallik olan meseleler beyanındadır (85b-87a)
 Bu bab dahi Millet ve gayri meseleler beyanındadır (87a-89b).
 Bab fi beyanı: Ulema kerahiyetini beyan itdikleri meseleler beyanındadır (89b-91b).
 Bab fi beyanı: Devr ve Raks ve Teganni beyanındadır (91b-94a).
 Bu bab dahi ulema haramdır deyu beyan itdükleri meseleler beyanındadır (94a-95a).
 Bu bab dahi Şirk beyanındadır (95a-98b).
 Bu bab dahi Hayz'a ve Nifas'a müteallik olan meseleler beyanındadır (98b-101b)

*

Böylece eserin içinde bulunan konuları vermiş bulunuyoruz. Üstüvanî'nin fikirleri, türlü konulardaki görüşleri hakkında tam bir fikir edinebilmek için, şüphesiz, yukarda sıralanmış olan babların ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Bu işi, bu her bakımdan ilgi verici olan yazmanın tamamının neşre bırakarak şimdilik Üstüvanî'nin daha önce belirtmiş olduğumuz mutaassıp zihniyeti hakkında bir fikir vermek üzere onun millet, devr, raks, teganni, şirk konularındaki düşüncelerini aynen vermeye çalışacağız. Bu vesile ile işaretini zaruri gördüğümüz bir husus da, eserin arı bir Türkçe ile yazılmış olmasıdır. Ayrıca eserde gereksiz kelime oyunlarına yer verilmemiştir. Üstüvanî'nin anlattığı konular hakkında açık ve kesin hükümlere sahip bulunduğu derhal kendisini hissettirmektedir. Bir çok hükümlerine iştirak etmeye imkân yoktur. Hususiyile tasavvuf ehline olan hücumlarında Üstüvanî'nin sertliği ve uyuşmazlığı bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak mutaassıp Üstüvanî'nin biraz sonra görüleceği üzere "Şirk" bahsinde akıl üzerinde, taştan ve ağaçtan yalvarıp oğul ve kız istemenin manasızlığı üzerinde ısrarla durması ve bilhassa riyakârlara çatması da onun müsbet tarafını teşkil etmektedir. Ayrıca mutaassıp Üstüvanî'nin bid'at kabul ettiği bazı hususların zamanımızda dindarlığın başlıca işaretlerinden sayılması da üzerinde durulması gereken ilgi verici bir konudur.

Şimdi Üstüvanî'nin "...millet ve gayri meseleler beyanındadır" başlığı altında anlatıklarını aynen veriyoruz:

"Bu bab dahi millet ve gayri meseleler beyanındadır:

Mesele: İmdi cümle peygamberler hakdur ve dinleri ve şeri'atleri hakdur ve cümle kitaplar hakdur; lâkin şimdiki halde evvelki peygamberlerin şeri'atleriyle ve dinleriyle ve milletleriyle amel etmek caiz değildir. Bizim peygamberimiz Hazret-i Muhammed aleyhi's-selâmdur. Cümleden efdaldür ve dini cümle edyanı nasihdür. Bizim kitabımız Kur'an-ı azimüş-şandır, amelimiz Kur'an iledür. Evvel inen kitaplar ile şimdi amel caiz değildir. Din ve millet birdür. Bizim peygamberimizin hak taalâdan getirdüğü şeylerdür. İmdi bu mesele *Mevahib-i Ledünniyye* peygamberimiz aleyhi's-selâm'ın ibadati beyan olduğu mahaldedür ve dahi İbn Hacer

Mekkî *Hamzaviyye* şerhinde peygamber aleyhi's-selâm'ın mevlûd-ı şerifleri hakkında olan ebyatın manasında mezkûrdur ve dahi Molla Hüsrev, *Kadı haşiyesinde* sure-i bakara'da millet, bizim peygamber aleyhi's-selâm'ın Allahu taalâ'dan bize haber verdüğüne dirler; din, inandığımızı dirler deyu zikretmişlerdir. Bu üçü lâfızda mügayirdür amma manâda birdür ve *Tefsir-i Vusta*'da bizim milletimizin gayri millet üzerine ziyadesi vardır deyu zikritmişdür ve *Tefsir-i Kadî*'de ve *Tefsir-i Kebîr*'de ve *Bahr al-Rayik*'de; İbrahim Lika'i, *Cevheret al-Tevhid* şerhinde, bu zikrolunan kitaplarda bizim peygamberimiz Hazret-i Muhammed aleyhi's-selâm'a tabiüz deyu beyan itmişlerdür. Cümleden biri, Birgili Mehmed Efendi rahmetu'l-lahi aleyh kendi hattı ile yazdığı risalesinde din ve millet birdür, Muhammed aleyhi's-selâm'ın Hak taalâdan getürdüğü şeylerdür. İtikada müteallik. Şeriat, âmâle müteallik getürdüğüdür deyu zikretmişlerdür ve Minkari-zade Efendi, bu meseleden ötürü iki cüz mikdarı bir risale telif itmüşdür. Anda tafsilten beyan itmüşdür ve millette Hazret-i İbrahim'e tabiüz demek caiz değildir; zira dinde bizim peygamberimize tabiüz, millette sair peygambere tabiüz demek iki peygambere tabiüz demek olur; bu ise caiz değildir..." (bak. varak 87a-88a).

Şimdi de Üstüvanî'nin devr, raks ve teganni hakkındaki görüşlerini ihtiva eden "bab"ı aynen veriyoruz:

"... Devr ve Raks ve Teganni beyanıdır:

Mesele: Devr ve raks ve teganni itmek haramdur. *Fetavay-ı Bezzâzi*'de, *Kitab-ı İstihšan*'da zikrolunduki eshab-ı güzînden İbn Mes'ud r.a. mescid-i şerife gelüb gördüki bir kaç kimseler bir yere gelüb berk-i avaz ile zikrullah iderler ve resulullaha salavat getirürler. Bunları gördükde buyurdular ki: Ne bağırırısın, sizi göremem, illâ ehl-i bid'at gördüm, zira bu itdüğünüz resulullah aleyhi's-selâm zamanında yoğidi, deyu bunları mescidin taşra çıkarmayınca vazgeçmedi. İnteha Tatarhanî'de *Kitab-ı Kerahet*'de ve İbn Melek, *Mecma al-Bahreyn* şerhinde zikrider ve Rumî Efendi, *Mecalis*'inde buyurduki bir ibadet ki şer-i şerife muhalif olâ, ol bid'atdır. İnteha Kuhanî'de zikreder ki ref-i savt mekruhdur. Kur'an-ı azimüş-şan okunduğu yerde şol işi işliyen kimselerin, vecdî muhabbet dava idenlerin İslâm'da ve sair edyanda aslı yoktur ve dahi sufiler men olunur. Öyle sufiler ki çağırub bağırmaq ile zikrullah iderler. *Cevahir-i Kitab*'da* tahkik. Sema yani türkü ırlamak ve anı dinlemek dahi raks, öyle raks ki, zamanımızda sufilik davasında olan kimseler işlerler, haramdur. Anların meclisinde oturmak caiz değildir ve dahi raks eylemek ve türkü ırlamak zurna ile beraber, günahdır. İnteha *Tebyin al-Meharim*'de zikrolundukim İmam Ebu Bekr al-Tusî'den sual olundukim Mezheb-i Sufiyye nicedür deyu; cevap buyurmuşlar ki: cehaletdür, bataletdür, dalâletdür. Ve raksı Tevacüdü Samirî namına bir yahudi peyda itmişdür. İnteha *Havi al-Kudüs*de Kerahet bahsinde mezkûr. Tef çalmak, ve raks itmek, esbabın yırtmak, çağırmaq, *Kur'an* okunurken olursa da, haramdur. Vacid başa dahi böyledir. İnteha *Havi al-Münyet*'de Kitab-ı Kerahiyet'de mezkûrdur. *Kur'an* katında, ve zikrullah katında düşmek, vecdî tarîki üzere, tahrimiyeye ile mekruhdur. İnteha *Tuhfe* şerhi Kitab-ı Kerahiyet'de derki: devr ve raks iden sufilerin men'i vacibdür. İnteha İbn Teymiye zikrider: Raksı Allahu taalâ emr itmedi ve Resul aleyhi's-selâm itmedi ve imamlardan dahi bir kimse emr (itmedi). İmdi inteha *Cevahir al-Fetava*'da Kitab-ı Kerahet'de mezkûr sema, devr ve raks, zamane sufileri işlerler, haramdur. İnteha İbn al-Hac, *Medhal* şerhinde zikreyledi ki raks itmek, tef çalmak, baş açmak, esbab yırtmak akıl sahibi üzerine hafî değil midür? İnteha *Münyet al-Mukayyed*'de Kitab-ı Kerahiyet'de mezkûrdur: Avazın çıkarmak, *Kur'an* dinledikte ve vaaz dinledikte mekruhdur. İnteha Muhammed Ebu Bekr al-Razi *Yekul al-'abd* şerhinde zikritmişdür: tef çalmak, raks itmek, durek ve tabl çalmak menhidür. İnteha *Cami al-Fetava*'da Kitab-ı Kerahiyet'de mezkûr. Bir türlü libas ile mahsus oynamak ile ve raks ile meşgul olub

*) Metinde böyle geçmektedir.

nefs için menzile dava idenler, Allahu taalâya iftira iderler, belki delilerdür. Resulullah anlardan değildir ve anlar dahi resulullahdan değildir. İnteha bu mesele bi-aynihi *Künyet al-Fetava*'da bab-ı kerahiyette, *Ta'allüm al-Kur'an'da* yazar. İnteha *Tefsir-i Keşşaf*'da sure-i al-i imran'da devr ve raks haram olduğu tafsilen beyan olmuştur. İnteha İbrahim Halebi'nin kendi hattı ile devr ve raks hakkında bir risalesi vardır; tafsilen anda beyan olmuştur. Ve Birgili Mehmed Efendi, *Tarikat-ı Muhammediye*'de devr ve raks ve ehl-i bid'at ahvalin tafsilen beyan eylemiştir. İnteha İbn al-Hac rahmetullahi aleyh *Kitab-ı Medhal* şerhinde nakl ider: İmam-ı azam rahmetullahi aleyh buyurmuştur ki devr ve raks olan eşyanın üzerinde namaz kılmak caiz değildir; takim yumayınca. (Toprağını kazıyub yabana atmayınca). İmam Şafi'i... buyurmuştur ki vilâyet hakimlerinin üzerine vacibdür, devr ve raks idenleri meneylemek. İmam Malik... buyurmuşturki sema ve devr ve raks olan yerde hazır olan kimseler fasık olur ve helâl itikad idenler mürted olur dedi ve İmam Habelî... buyurmuştur ki devr ve raks olan yerde hazır olan kimseler adaletten düşer ve dahi şهادeti kabul olmaz deyu. Ka'be-i şerifli Ali Kari nakl ider: Ve dahi devr ve raks haram olduğu mahsus bu kitaplarda değildir, çok kitaplarda zikrolunmuştur; taviil olmasın için biz ihtisar eyledik". (Bak. varak 91b - 94a) (4).

Üstüvanî'nin doğrudan doğruya tasavvuf ehlini hedef tutan bu sözlerinden onun ne derece mutaassıp bir insan olduğu açıkca anlaşılmalıdır. Ancak işaret etmek gerekir ki üstad, açık ve kesin sözleriyle usta bir cedelci olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca hemen her cümlesini bir otorite ile desteklemek hususuna da son derece dikkat etmektedir. Böylece Üstüvanî'nin taraftarları ve dinleyicileri üzerinde yapmış bulunduğu büyük tesir ve nüfuzun manâsı daha iyi anlaşılmalıdır. Şimdi de onun "şirk" hakkındaki sözlerini aynen veriyoruz:

"Bu bab dahi Şirk beyanındandır:

İmdi şirk altı kısımdır: Evveli *Şirk-i İstiklâlî* dir. Veseniye'nin şirki gibi. Zira anlar dirlerki haşa summe haşa hayr yani eyiliği yaratan Tanrıdır. Lâkin şerri yani kemlülüğü yaratan şeytandır dirler. İmdi böyle itikad, el-iyazu billahi ta'alâ küfürdür. Bir kimse bu itikad üzerine ahirete gitse ebedî cehennemden çıkmaz. İmdi ehl-i sünnet ve'l-cemaatün itikadı oldur ki hayr ve şerri yaratan Allahu taalâdur. Andan gayri yaratıcı yoktur.

İkinci, *Şirk-i Tebtîz* dür. Nasara taifesinden Nesturiyye ve Melke'iyye dirler, iki taifenin şirki gibi. Zira anlar dirler ki, haşa summe haşa Allahu ta'alâ üç şeyden ibaretdir ki, *ekanim-i selase* dirler. İmdi ekanimden muradları sıfat dimekdür. Yani haşa summe haşa tanrı üç sıfatdan mürekkebdür ki biri ilm sıfatı ve biri hayat sıfatı ve biri dahi ruh al-Kudüs. Ve

4) Kanunî devrinin ünlü şeyhülislâmı Kemal Paşa-zade (ölm. 940/1534) nin bu konu ile ilgili muhtelif fetvaları olduğu malumdur. Ona göre, raks ve devran suretiyle zikrullahın helâl olduğuna inananlar, ehl-i sünnetden sayılmazlar. İdarecilerin bu sufileri menetmeleri lâzımdır. Menetmeyenler günahkâr olurlar. Zeyd, "...vücut vahiddir dese, muradım yerin ve göğün ve anın gayrinün, her ne-kim var ise Allahu ta'alânın vücududur, Allah-ıdır, zira Allahdan gayri mevcut şey yoktur dese, şer'an Zeyd'e tecdid-i iman gerekür". Bir kimse sufilere siz farz olan ilimleri terkediyorsunuz dese, onlar da karşılık olarak "... anda ilim, hicabdur, ilm-i batına meşgul olıcak sonra ilm-i zahir keşf olur..." deseler, bunlar, şeri'at ilimlerini "hicab" saydıkları için "mülhid" olurlar. Bu şatıl itikaddan dönmeyenler, şer'an katlolunurlar. Bazı kimselerin kollarını birbirlerinin boyun ve bellerine dolayarak döne döne zikretmeleri, raksdır. Raksın haram olduğuna zamanın müftisi fetva verdikten sonra bir suffi ileri geleninin camide kürsüye çıkıp "ben bu raksı idegeldim, şimdiden geru dahi iderüm, zira helâldür, meşayih-i selefden sadır olmuştur" dese, camiden çıkarılması, idarecilerce şehir dışına sürülmesi lâzımdır. Zeyd cema'atle namaz kıldıktan sonra imam'ın devran ile zikrullah eden sufilerden olduğunu öğrense, imam da şayet raks helâldir diyenlerden ise namazın iade edilmesi lâzımdır. Kemal Paşa-zade (İbn Kemal) nin bu fetvaları için bak. *Fetâvâ Mecmuası*, varak 73a-81b, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu. 1967. Bu vesile ile Kemal Paşa-zade'nin fıkıh cephesi hakkında bir eser hazırlamakta olup, hususî notlarından faydalanmamıza müsaase eden Dr. M. Esad Kılıçer'e teşekkür ederim. Kemal Paşa-zade'nin bu tutumu ile ilgili olarak aynı zamanda bak. H. Yurdaydın, *Türkiyenin Dini Tarihine Umumi Bir Bakış*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX (1961), s. 116.

dirler ki hayat sıfatı ile ilm sıfatı, hazret-i İsa'ya intikal itmekle ölüleri dirildür idi. Ve herkesin evinde ne olduğun ve ne işlediğün bilirdi. İmdi böyle itikad, el-iyazu billahi ta'alâ küfürdür. Bir kimse bu itikad üzere ahirete gitse cehennemden ebedî çıkmaz. Ehl-i sünnet ve'l-cema'atün itikadı budur ki Allahu ta'alâ üç nesneden mürekkep olmaktan münezzehtir. Zat-ı şerifile birdir. Allahu ta'alâ'nun sıfat-ı kadîmesi, bir kimseye intikal itmeden münezzehtir. Gerek hazret-i İsa ve gerek gayri kimseye intikal itmesi muhaldir. İsa aleyhi's-selâm, Tanrı ta'alâ'nun hem kulu, ve hem peygamberidir. Ölüleri dirküdüğü ve herkesin evinde olanı ve ne işlediğini bildiği Allahu ta'alâ'nun emrile ve bildirmesiledür.

Üçüncü şirk, *Şirk-i Takrib*'dür. Kureyşin ve kavm-i Nuh aleyhi's-selâm'ın şirkleri gibi. Zira anlar dir ki Tanrı ta'alâ kemal mertebe ululukda ve bir kemal mertebe alçaklıkta; bizzat Tanrı ta'alâ'ya ibadet itmeğe istihkakımız yoktur. Allahın sevgili kullarına ibadet ide. Zira anlara olan ibadet, tanrıya olan ibadet gibidür. Bunun emsali, bizden birimiz, padişaha buluşmak lâzım gelse, evvel musahiblerine ve vüzerasına buluşuruz. Zira padişahın mukarreblerine tazim, kendüye olan tazim gibidür. İmdi bu dahi böyledir dirler. Böyle itikad idüb, Allah'ın gayriye ibadet veya taşdan ve ağacdan yalvarub oğul ve kız ve saire istemek ve taş ve ağaç ve mezar için kurban boğazlamak ve nezirler eylemek, bunlar küfürdür. Bir kimse bu itikad üzere ahirete gitse cehennemden ebedî çıkmaz. İmdi ehl-i sünnet ve'l-cema'atün itikadı oldur ki kul ne kadar âsi ve günahkâr olursa da farzı, tevbe itmeden bile, imanı olduktan sonra Allahu ta'alâ'nun ibadetine lâyıkdur. Allahu ta'alâ (a)nun ibadetin kabul ider. İmdi yerlerde ve göklerde Allahu ta'alâ'dan gayri ibadete lâyük ve müstehak kimse yoktur. Zira ibadet, şol kimseye olur ki yaratıcı ve rızk verici ola. İmdi Allahu ta'alâ'dan gayri yaratıcı ve (rızk) verici olmamağla gayriye ibadet küfürdür.

Dördüncü *Şirk-i Taklîd*'dür. Kureyş'in bazının itikadı gibikim, niçin Allahu ta'alâ'nun gayriye ibadet idersiniz, küfürdür diseler; nice idelüm, babamızdan ve dedemizden böyle gördük ve ululardan dahi böyle görbüzüz; eğerkim olaydı anlar böyle itmezlerdi, dirler. İmdi böyle itikad, el-iyazu billahi ta'alâ küfürdür; bir kimse bu itikad üzere ahirete gitse, ebedî cehennemden çıkmaz. İmdi ehl-i sünnet ve'l-cema'atün itikadı oldur ki hiç kimse kimseye batıl olan şeylerde uymak caiz değildir. Bir kimse ibadettür, hakdur deyu itikad edüb batılda ve bid'atde bir kimseye uysa, kâfir olur. Zira Allahu ta'alâ kullarına akıl verdi ve kitap indirdi. Batıl'ın ve bid'atün yaramazlığı ikisi ile de sabitdür. Bir kimse *Kur'an* yolunu bırakı, gayri yola gide, imdi canların halleri müşkil olur.

Beşinci şirk, *Şirk-i Esbabî*'dür. Tabi'iyün şirkî gibi. Zira anlar der ki kişi ta'am yese, karnı doyuran ta'amdur ve su içse kandıran sudur ve kaftan giyse ısıdan kaftandır ve kara yapışsa üşüden kardır dirler. Andan bir kimse bir nesne virse ol nesne viren hemen ol kişidir; anda Allah'ın akısı yoktur dirler. Haşa summe haşa böyle itikad el-iyazu billahi ta'alâ küfürdür; bir kimse bu itikad üzere ahirete gitse, cehennemden ebedî çıkmaz. İmdi ehl-i sünnet ve'l-cema'atün itikadı oldur ki doyuran ve kandıran ve ısıdan ve üşüden ve bilcümle bu âlemde ne kadar şey olursa vücuda getüren ve yaratan Allahu ta'alâdur. Ancak ol şeyler heman bir sebeptür.

Altıncı şirk, *Şirk-i A'raz*'dur. Ehl-i riya şirkî gibi. Zira anlar oruç tutarlar ve namaz kılar ve zekât verürler ve hacc'a ve gazaya varurlar. El gün şol adam ne hoşca salih kimsedür desünler deyu. Cahil sufiler ve şeyhler gibi kendülerin misvak ve rida ile suleha kıyafetine korlar. Eli ve günü aldatub zekâtların ve sadakaların ve kurbanların ve nezirlerin almağçün gerçi ulema böyle iş küfür değildir demişler. Lâkin büyük günahdur. Zira sureta müşrikler şirkine benzer. Bir kimse bunları haram deyu bile iderse, günahkâr olur. Eğer helâl ve caiz deyu iderse el-iyazu billahi ta'alâ kâfir olur. Mümine lâyük olan gerek şer'e muvafık işlediği ve gerek işlemediği Allahu ta'alâ rızasıçün ola; bir gayri garaz için olmya. Eğer gayri garaz için olursa Allahu ta'alâ kabul buyurmayub ahiretde sevaba na'ıl olmadığından gayri eğer

tevbe etmeden gidüb Allahu ta'âlâ yarlıgamaz ise cehennemde yanar. Eğer zerre kadar imanı var ise sonra çıkar, cennete girer. Allahu ta'âlâ cümlemizi bunun gibi şeylerden saklıya ve imandan ayırmaya. İmdi bu şirklerin altı kısım bulunması *Mecalis-i Rumi*'de meşruh-ı mebnîdür". (Bak. varak 95a-98b).

Üstüvanî'nin Ezan hakkında da ilgi verici düşünceleri vardır. Zaten eserinde Ezan'a tahsis edilmiş bir *bab* da bulunmaktadır. Ezan'ın teganni ile okunmasının haram olduğunu söyleyen Üstüvanî, onun manasının bilinerek okunmasını tavsiye etmektedir. Onun bu konudaki sözleri aynen şöyledir:

"Bu bab dahi Ezan'a müteallik meseleler beyanındadır:

Mesele : Ezan okumak sünnet-i müekkededür. *Mülteka*'da yazar. Ve dahi teganni ile okumak ve elfaz-ı lâtifinin bozmak haramdır. Ve dahi sonra fatiha okuya demek bid'atdır. Ve dahi Ezan-ı şerîfin manâsın fikriderek okuyalar.

Mesele : İkamet itmek, sünnet-i müekkededür. *Mülteka*'da ve Kudurî'de mezkûrdur. İkamet olunduğu zamanda teganni itmek ve elfaz-ı lâtifinin bozmak haramdır. Ve dahi manâsın fikrideler. Ve dahi namazdan sonra dua iderken teganni haramdır. İbn Humam, *Hidaye* şerhinde zikrider.

Mesele : Fasikin ve sabî'nin ezanı mekruhdur ve otururken ezan okumak dahi mekruhdur.

Mesele : Bir kimse taşrada olsa, namaz kıldığı vakitte ezan okumak lâzımdır. *Mültekada* yazar.

Mesele : İkamet iden kimse, yalnız kendüye ikamet iderse otururken ikamet itmek mekruh değildir. Eğer cemaat var ise mekruhdur. İbn Humam'da mezkûrdur.

Mesele : Hatunlara ezan ve ikamet lâzım değildir. *Hülâsa*'da yazar.

Mesele : Cami kapusunda oturub mesavî söyleşmek haram olduğu *Tarikat-i Muhammediye*'de yazar." (Bak. varak 51b-52a).

Üstüvanî, resim meselesinde taassubunu son haddine vardırılmaktadır. Eserin "...vakitler ve vakt-i kerahet..." ile ilgili *bab*'ında (bak. varak 67b,68a) üç *mesele* halinde bu konu üzerinde durulmaktadır. Üstüvanî'nin bu konudaki sözleri aynen şöyledir:

"...*Mesele* : Namaz kılıcının başı üstünde veya karşısında veya önünde aslan sureti olsa namazı mekruhdur. Sağında ve solunda olursa da.

Mesele : Bir kimse bir ecnebi kimsenin evinde suret görse gözünü bozmak caizdür.

Mesele : İmdi suretin başını bozsalar kerahet kalkar. İmdi yüzün bozmak başın bozmak gibidir. Ama ellerin ve ayakların bozmak, ya boynuna bir iplik assalar, kerahet kalkmaz. Bu cümle hüküm, bu suretdedir ki uzakdan bakan kimse göre; ama suret ziyade küçük ise yani irakdan bakan kimse görmese, ol zaman kerahet yoktur..."

Üstüvanî'nin gerçekten bir iptidâilik ifade eden bu sözleriyle onun görüşlerinin tanıtılması işini sona erdiriyoruz. Burada bu vesile ile İslâm dini karşısında resmin durumu üzerinde duracak değiliz. Zira bu konu enine boyuna incelenmiş, bu hususta ciddî yayında bulunulmuştur (5). Bu ve buna benzer fikirlerin az da olsa itibar gördüğü bir toplumda fikir ve sanat hayatının gelişme imkânı bulamayacağı tabiidir. Meselenin üzücü olan tarafı, zamanımızda dahi bu ve buna benzer bir takım iptidâiliklerin itibar görmesi ve kendilerine taraftar bulabilmesidir. Rahmetli vaiz Üstüvanî Mehmed Efendi'nin bilgi seviyesi itibariyle zamane Üstüvanîleri ile mukayese edilmesine imkân olmıyan bir üstünlükte olması ise, yüzyıllardan beri nerelerden nereye gelmiş bulunduğumuzu göstermesi bakımından üzerinde ibretle düşünülecek bir meseledir.

5) Bu hususta meselâ bak. Osman Keskiöğlü, *İslâm'da Tasvir ve Minyatürler*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI (1961), s.II-25; Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin, *İslâm San'atının Mahiyeti*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, I (1952), I, ss. 44-47.